

МУТ МАСТАР

Тыныш Осыпын шочмыжлан — 90 ий

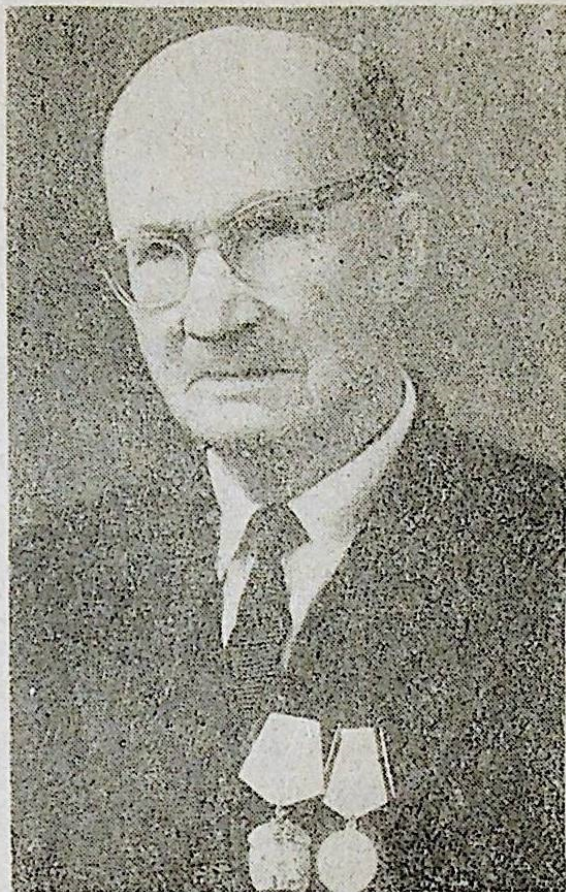
Тыныш Осыпын сылнымут пашашке уш-нымыжо Октябрь революций деч вара марий газет, журнал, самодеятельный театр, драматический кружок-влакын шочмышт дене кылдалтын.

Тиде статья Иосиф Алексеевич Борисовлан — Тыныш Осыплан — 90 ий темме лумеш возалтын. Революций деч ончыч 24 ий да у жапыште 54 ий кужу ўмырым илен эртарымыже да творческий пашаже нерген литератор-влак ятыр возыныт. Василий Столяровын «Литература — илышын вўршерже» книгаштыже Тыныш Осыпын кажне произведенийжылан кумда лончылымаш пуалтеш. Тидын гана мыпанна учитель, драматург, прозаик Тыныш Осыпын литературный портретшым изиракын сўретлымат сита, очыни.

Мый И. Борисовым 1931 ий годсек палем ыле. 1931-32 ийлаште Марпединститутышто пырля тунемынна, мый первый курсышто, тудо кулшышто. Пединститут ден рабфакуште тунуктымыжымат шарнем. 1943 ийыште мый тудым Маркнигоиздатыш корректорлан пашашке налым, пашам пырля ыштышна. Шинчаже удам ужеш ылят, тунам Йошкар-Олаште улшо Оптический институт гоч лўмын лупам налын пуышна. 1944—1945 ийлаште армий радамыште лийын. 1940 ийла мучаште да 1950 ийлашат МарНИИ-ыш чўчкыдын толын кошто. Валериан Михайлович Васильевын пўлемышкыже пурен шинчытат, э-э кутыркалат ыле. Утларакшым ожно ужмо-колмо, тошто палыме еҥ-влак нерген шарненыт. Мутланыше коклаште южгунам «Марий календареш» печатлалтше «Кабан ер» почеламут-легендын авторжо Сайын эрге Сайгелде — Букетов лиеден.

Икана нунын тыге ойлен шинчымыштым колыштымат, мутым луктым: «Пеш онгай материал вет, возыза». Федор Афанасьевич Букетов шкенжын еш тукумжо нерген возен кондыш. Шке родословныйжым 1550 ий гычак шотлен луктын улмаш. Индеш тукум тошкалтыш нерген возен.

А Тыныш Осып нерген тунам пален омыл: тудо 1906 ий гыч тўгалын, кажне ий, кажне тылзе, кажне кече нерген, манаш лиеш, дневникым воза улмаш. Кўжгў книга семын ургымо кок дневникше кызыт ешыж дене, икмынярже, колымшо ийласыже, Арын ялеш йўлен, икмынярже Йошкар-Оласе центральный архивыште аралалтеш.

Тыныш Осыпын 1906—1913 ийласе илышыжым возымо дневникшым лудмек, тыйым тыгай шонымаш авалта: тиде — самырык еҥын шўмжў гыч ишалт лекше чон кочыжо. Тиде кўтўчў, кўчызў, каныме жап ден пайрем кечым палыде, поян-влак кидыште пашам ыштен орланыше, кыралтше, ятыр черым чытен эртарыше йоча, самырык еҥ. Варарак школлаште тунемме жапшат чыла годым куанле лийын огыл. Адак саде йорлылык, вургем, окса укелык орландареныт. 19 ияш Тыныш Осып икана кугече годым шке ялышкыже пўртылын, С. Чавайн ден Петр Григорьевын тунуктен илыме Сотнур школышко ужаш пураш шонен. Пураш вожылын, вет ўмбалныжат, йолыштыжат чыла шўкшў чием. Сергей Григорьевич Чавайн Иосиф Алексеевичын тыгай йорло улмыжым пален, тудын лўмеш Сотнур школышто тунуктышо, волисполкомышто ыштыше да южо церковник-влак деч полышым поген, латик тенге оксам пуэн. «Пальтоланат, йолеш чияш налашат тиде окса мы-

лам пеш кугун полшыш»,—манын, саде «пожертвований» тетрадьым ончыкташ Иосиф Алексеевич икана мый декаем лўмын МарНИИ-ыш намиен ыле.

Нине дневникиште Иосиф Алексеевичын личный илышыже гоч 1909—1970 ийласе чумыр илышын икмыняр сўретшымат ужаш лиеш. Тудын посна произведенийжымат, чумыр творчествыжымат умылаш моткоч кўлешан материал.

Дневник радамыштак Озан Церковно-учительский школышто тунеммыж годым урок шот дене возымо ятыр сочиненийже уло. Утларакшым руш классик-влакын произведенийышт нерген серен. «Свободный» манме темылан возымо «Мой жизненный идеал» лўман сочиненийже уло. Тудым 1912 ий 18 декабрьште возен. 14 страницан. Тушто, тыгай строка-влак улыт: «Кажнын сай ег лияш, иктаж-могай гынат сай пашам ышташ шонымаше але идеалже уло... Мыйын идеалем —шкемын историем лийже манын шонымаш ыле... Йоча жапем эртымек, мый умылышым: илыш — тиде могай-гынат пашам ыштен моштымаш. (Шуко пашам ончыкта, нунын коклаште возен, мурен, йомакым колтен моштыммо нергенат ойла. [А. А.] Ик жап художник лияш шоненам ыле — эре мом-гынат сўретленам. Путешествий нерген шуко книгам лудмек, Робинзон Крузо але капитан Гатерас гай ег лияш шонышым... Чыла тиде яра мечта веле улмаш... Илен-толын, мыйын шонымашем иктеш шогале — сай туныктышо лияш...»

Тиде сочиненийыштыже Иосиф Алексеевич учительым кузе гына ок мотко! «Учитель—тиде,—воза,—эн поро, эн чын; тиде тыглай илыш гыч огыл, а пуйто аламогай вес илыш гыч толшо ег, суксо».

Иосиф Алексеевич шке идеалышкыже шуын, манын кертына. Тудо Унчо, Арын, Оршанка школлаште, педрабфак ден пединститутышто тыршен туныктен. Муреншоктен да возен мошташ шонымыжат ордыжеш кодын огытыл. Мурымыжым мый шкеат ятыр гана колынам. Ялын лўмжым кызыт монденам, Сотнур воктен ыле. Саде ялыште Иосиф Алексеевич шкеж гаяк илалше пөръен дене вашлие, вара, ўстел коклаште шинчышыжла, ожно годым пырля мурымо ятыр мурыштым шарнен-мурен шинчылтыч.

Ойлат, самырык улмышт годым иктагаш Лиза, Марля да Осып пайрем годым але яра кенез жактен ял калык ончылно хор семын пырля муреныт. Иосиф Алексеевич фисгармоний, рояль, скрипка денат, но эн сылнын кўсле дене шоктен.

Иосиф Алексеевичын мўнгыжў мийыме годым ятыр гана Лев Сахаров ден Георгий Пушкиным ужалтын. Искусство ден литература нерген кутырымаш, кўслем шоктымаш, шашке да шахмат дене модмаш — тыгай лийын нунын каныме жапышт. Икана В. С. Столяров-Юксерн, Тыныш Осып да мый поезд дене Ялытыш канаш каена ыле. Корно мучко яра жапым шашке дене модын эртарышна. Иосиф Алексеевич ваштареш мыняр ег модо, тудым сеныше иктат ыш лий. А шашке дене модаш тудо Озан школыштак тунем шуын улмаш. Йолташ-влак дене эртарыме

турнирлаште сеныше шукыж годым тудо лийын.

Ондак каласыме семын, Тыныш Осыпын литературный произведенийлажым тиде статьяште кугун лончылаш она шоно. Тидым гына палемдена: Тыныш Осып Совет властын первый ийлаштыже возаш тўналше даматург-влак кокла гыч иктыже лийын.

Шке биографийыштыже Тыныш Осып воза: пьесым возымыж годым тудо профессиональный театрлан йўршў лийже манын шонен огыл. Улыжат тунамсе самодельный театр ден драмкружок-влаклан полшаш шонен. Шукыж годым пьеса-влакым доклад але лекций колышташ толшо-влаклан модын ончыктеныт. Тыге, тунамсе пьеса-влак культурно-просветительный цель дене возалтыныт.

Сергей Чавайн манмыла, Тыныш Осыпат тунам писатель лўм нерген, очыни, шонен огыл, улыжат шемер калыкын политический ден културный кўлешлыкше верч тыршен. Тудыжат вет онгай: 1919—1923 ийлаште пьеса возымылан нигў ни-могай гонорарым налын огыл. Польш шот дене Тыныш Осыплан улыжат ик гана пел пуд шўлым пуэныт...

1960 ий шошо мучаште ме Иосиф Алексеевич дене коктын «Сергей Чавайнын кышаже» тема дене материалым погаш Сотнур велке лекна. Арня мучко коштна. Ятыр шарнымаш погалте. Тудо материал алят мыйын архивыштем аралалтеш. Арня мучко пырля коштмо амал дене Иосиф Алексеевич мыланем мо нерген гына ойлен огыл, могай ег-влак дене гына палымым ыштен огыл! Сергей Чавайн нергенат мом гына каласкален огыл!

Сергей Григорьевич Григорьев молан «писатель Чавайн», очыни, чылан палат. А Иосиф Алексеевич Борисов молан «писатель Тыныш Осып?» Ватыже, 86 ияш Анна Семеновна, тыге умылтарыш: тиде псевдонимлан И. А. Борисоват Сергей Чавайн семынак кугезе кочажын лўмжым налын. Теве тиде тукым кыл: Осыпын ачаже — Алексей, Алексейын ачаже — Порис, Порисын ачаже — Васлий, Васлийын ачаже — Тыныш. Тыге латкудымшо курымысо коча-влак, Чавай ден Тыныш, шке лўмыштым кок марий писательлан пўлекленыт.

1963 ийыште Иосиф Алексеевичлан 70 ий темме лўмеш Сотнур вельш коштмына негызеш изирак шарнымашым газетеш возенам ыле. Тудым изишак ачален, тиде статьяшке ешарем.

* * *

1960 ий. Мотор шошо. Сотнур воктенсє Куршамбал ял. Ме йолташем дене коктын изурем аныште шогена. Ончылына ужар шаршудан изи лаке. Йолташем, вуйжым сакен, саде лаке верым тўткын онча. Мый палем: тудын ушыштыжо кугу шарнымаш, кугу шонымаш. Сандене тудлан мешаяш ом шоно, улыжат тўслем: шинчавўдшў ок лек гын? Уке, йолташем шкенжым пенгыдын кучыш.

— Ожнысо пўрт олмына,—мане тудо.— Тышан шочынам, тышан капым погалтын. Илышыштем сайже, удаже мыняр лийын,

ятырже теве тиде вер дене, тиде ял дене кылдалтын.

«Корно ыле төрсыр. Камвозын, кыне-лын, ончыко, эре ончык мый каенам», — манме Чавайнын мутшо Тыныш Осыпын илышыжланат икмыняр келшен толеш.

Чын, Тыныш Осып литературный пашашке Октябрь революций лиймеке гына толын. Но нунын илыш корнышт революций деч ончыч ятыр шотышто икгайрак улыт. Коктынат незер еш гыч лектыныт, йорлылыкым чытенак тунемаш тыршенит, учитель лийыныт. Революций лиймеке, нунын илыш корнышт ятыр годым иктыш ушнен; коктынат Арын школышто туныктеныт, «У вий» журналыште пырля ыштеныт, Йошкар-Олаште илымышт годым пайрем ден каныме жапыштым йолташ семын пырля эртареныт. Нуно тунг шот дене ик тукым писатель улыт.

Писатель корныш шогалаш Тыныш Осып-лан ятыр шотышто С. Г. Чавайн полшен: «Марий калыкын пагалыме, йоратыме писательже мыланем йол умбак шогалаш, чын илыш корныш лекташ шуко полшен», — шарнен ойлен Тыныш Осып.

Тыныш Осып нерген возымо годым мый С. Г. Чавайнын лумжым, тудын илыш корныжым шарналтем да южо шотышто нунын илышыштым танастарем гын, таклан огыл. Нуно ик вел гыч улыт, ик жапыште илен кушкыныт, илыш корнышт ятыр годым иктыш ушна.

Тыныш Осыпын илыш корныжо материаллан поян. Вет тудын могай гына произведенийжым от нал — шкенжын илышыж дене пеггыдын кылдалт шога. «Ончыко» журнал редакцийште икана ме Иосиф Алексеевич дене кутырен шинчышна. Мый тудлан кызытсе илыш нерген иктаж-могай ойлымашым возаш темлышым.

— Прототип деч посна мыланем возаш йӧсӧ, — мане тудо.

Илышым, событийым келгын пален налде, тудым шымлыде, тунемде возаш тудо тоштын огыл. Тудо писатель-документалист лийын. Вес семынже, мом сайын пален — тудын нерген веле возен. Теве революций деч ончычсо илышым суретлыше «Лочо илыш» повестьым, «Кӱтӱчӧ Когой» йоча пьесым, «Кок поп» комедийым, колымшо ийласе ял илыш нерген ойлышо «Поран» ойлымашым налаш. Вет нуно авторын шке илышыже, пашаже да ужмок-колмыж дене кылдалт шогат.

«Лочо илыш» повесть тунг шот дене авторын шке илышыж нерген. Варажым тудым автор «Анук акай» романышкыже ушен. «Кӱтӱчӧ Когой» — чынжым гын, тиде кӱтӱчӧ Осып. Иосиф Алексеевич саде Сотнур велне коштына годым ойлыш, кузе тудо шорык почеш солам кучен куржталмыж годым пудан онгаш керылтын да йол копажым вошт шӱтен. «Поран» ойлымаш гын, тиде авторын Марий облисполкомышто пашам ыштымыж годым ял-

лашке сайлыме паша дене коштыжо негызеш возымо. Тыныш Осыпын «Анук акай» романже пӱтынек автобиографический манаш лиеш.

«Мый пычкемыш марий ешеш шочынам. Курмузак нерген колын улыда? Уке, колын огыдал дыр... Ала Ломберсола паледа? Тудыжым паледа, шонем. Ломберсола ден Курмузак ялым ик келге керем гына ойыра».

Тыге Тыныш Осып «Анук акай» романым тунгалеш. Но Волжск велысе марий-влак палат: Ломберсола, Курмузак — тиде Сотнур ден Куршамбал, авторын шочмокушмо яллаже. «Анук акайын» геройжовлак Сотнур велысе марий-влаклан моткоч палыме улыт. Романыште авторын йоча годсо илышыже, тунамсе пошкудыжовлак ончыкталтыт. Теве вакш Вӧдырым налаш. Тудым Тыныш Осып раш шарнен. Мыланем вакш олмыжымат ончыктен.

1961 ий октябрьште Тыныш Осып С. Чавайным сайын палыше ег семын, мый научный консультант семын, Алексей Емельянович Сидоркин Йошкар-Оласе музей пашаен семын кум сутка мучко Чавайнур ялыште Сергей Григорьевичын куд пусакан портешыже тудлан музейыл сӧрастарышна, экспозиций-влакым чумырышна. Латвизымше октябрьште музейым торжественно почна. Иосиф Алексеевич тунам мыланем Чавайнур воктен «Ямблат кӱвар» манме верым ончыктыш. Ожно тудо, очыни, изи эгер лийын. Ынде вондер да шудо дене кушкын петыралтын.

Тыгак Изи Корамас ялыште «Йыланда» легендысе Чавай кугезе коча деч кодшо нӧреп лакым ончыктыш.

Пырля коштына годым мый иктым шижым: Иосиф Алексеевич моткочак поро чонан, сай йолташ ыле. Кутыраш тунгалеш — мутшо ок пыте. Молан манаш гын, тудо илышым сай пален, улылен моштен. Адакшым чыла шарнен: шымлу ий ожно лийшым, изиж годымак ужмо ег-влакын луммыштым, илышыштым, тусыштым, койыш-шоктышыштым. Мый кызыт улылем: тиде огыл гын, 60 ий теммеке, тудо «Анук акай» романым возаш ок пиж ыле.

Автор романым тошто стиль дене возен. Тушто 20-30-шо ийла деч кодшо натуралистический пунем изишак шижалтеш гынат, шкенжын келге содержанияже дене кызытсе самырык лудшо-влаклан ятыр шинчымашым, шонимашым пуа.

Кӱтӱчӧ да тарзе рвезылан кугу педагог, писатель лияш Октябрь революций корным почын. Но Тыныш Осыпын илыш корныж нерген ойлымо годым тудын кӧргӧ вийже нергенат каласыде ок лий. Тиде кӧргӧ вий тудым яндар илыш верч кучедалаш туныктен, илышлан мелын шогалаш полшен.

А. АСАЕВ.